

Talijanska prisutnost na Balkanu

Odnos između Italije i Jugoslavije u 20. stoljeću bio je ponajviše obilježen razmiricama i tenzijama po pitanju kontrole nad Dalmacijom i lučkim gradom Rijekom. Tijekom Prvog svjetskog rata Kraljevina Italija potpisala je Londonski ugovor prema kojem joj je bio osiguran teritorij Istre i sjeverne Dalmacije u zamjenu za objavu rata Trojnom savezu. Međutim, na kraju rata ugovor je poništen. Versailleskim ugovorom velika većina Dalmacije, izuzev Zadra te otoka Lastova i Palagruže, postala je dijelom novoformirane Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, dok je Rijeka prešla pod upravu međunarodnih snaga kako bi se razriješio problem njezine pripadnosti. Unatoč pokušaju Gabrielea D'Annunzija da svojim *Impresa di Fiume* preuzme kontrolu nad gradom, potpisivanjem Rapalskog sporazuma 1920. godine, Rijeka je proglašena slobodnom državom čime je pronađeno privremeno rješenje za talijansko-jugoslavenski spor oko granica sjeveroistočnog Jadrana. Međutim, s imenovanjem Benita Mussolinija za premijera Italije 1922. godine, porastom graničnog nacionalizma te početkom revizionističke faze fašističke vanjske politike, tenzije su ponovno porasle. Slučajevi oružanog nasilja nad Jugoslavenima započeli su maršem D'Annunzijevih snaga na Rijeku, a pojačali su se tijekom fašističke vlasti, koju su obilježila prva ubojstva u Vodnjanu u siječnju 1920., spaljivanje Narodnog doma u Trstu te spaljivanje Narodnog doma u Puli u srpnju 1920. godine. Uslijedila je prisilna talijanizacija prezimena, zatvaranja i drugi oblici pritiska i nasilja od strane fašističke vlasti, što je dovelo do etničkog čišćenja Hrvata i Slovenaca. Na tisuće njih pokušali su pronaći utočište u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnijoj Kraljevini Jugoslaviji.

Talijanska okupacija započela je 6. travnja 1941. kada su sile Osovine napale Kraljevinu Jugoslaviju. Invazijom je Italija anektirala dijelove Slovenije (Ljubljanska pokrajina), područja dalmatinske obale zajedno s različitim jadranskim otocima i Boku kotorsku, danas dio teritorija Crne Gore. Na slovenskom i hrvatskom teritoriju fašistička vlada oformila je dva različita oblika uprave: dio su činili pripojeni teritoriji (Guvernerat Dalmacija, Ljubljanska pokrajina i Riječka pokrajina) koji su bili pod civilnom upravom, dok je drugi dio teritorija okupiran i bio pod izravnom upravom talijanskih oružanih snaga.

Na anektiranom i okupiranom teritoriju talijanske fašističke snage promovirale su agresivnu politiku dominacije i kolonizacije te su se oslanjale na represivne metode koje su uključivale paljenje sela, ubijanje civila i deportaciju lokalnog stanovništva u posebne koncentracijske logore za Slavene uspostavljene u Italiji i okupiranim područjima. Glavni cilj logora uspostavljenih u Jugoslaviji bio je smanjiti kontakt između stanovništva i lokalnih partizana te stvoriti vitalni životni prostor za talijanske doseljenike. Iako svrha logora nije bila sustavno ubijanje, zatvorenici su ipak morali živjeti u restriktivnim i grubim uvjetima koji su vladali u logoru i tako doveli do tisuća smrtnih slučajeva, uključujući i smrt mnogo djece, koja su uglavnom umirala od posljedica bolesti i gladi.

Kampor

Tijekom 1942. i 1943. godine u koncentracijskom logoru Kampor na otoku Rabu, u današnjoj Hrvatskoj, a tadašnjoj okupiranoj "talijanskoj Jugoslaviji", držane su zatvorene tisuće antifašista, lokalnih disidenata, pripadnika marginaliziranih skupina, Židova i Slavena. Broj zatvorenika za vrijeme postojanja logora je varirao jer bi se povremeno dio zatvorenika premjestio na druge lokacije, no znanstvenici su utvrdili da je barem 1500 žena, djece i muškaraca izgubilo život u Kamporu, uglavnom od posljedica gladi.

Prema slovenskom povjesničaru Tonetu Ferencu, talijanske fašističke snage već su u svibnju 1942. raspravljale o izgradnji velikog koncentracijskog logora na otoku kada su logori u Lovranu, Bakru i Kraljevici počeli postajati prenapučeni. Prvotni plan predviđao je izgradnju civilnog logora za 20 000 ljudi. Kampor, mjesto odabrano za izgradnju koncentracijskog logora, bio je nedaleko od Raba, najvećeg urbanog središta na otoku, i nalazio se na ravnici između dviju uvala. No, odabrano mjesto imalo je i brojne nedostatke: nije bilo lako dostupno, troškovi izgradnje bili su visoki, a bilo je i problema s transportom i logistikom. Logor je trebao biti podijeljen u četiri različite zone ili sektore (logor 1, logor 2, logor 3, logor 4) s ciljem da se u svaki od njih smjesti 5000 zatvorenika. Međutim,

izgrađeno tek nekoliko baraka i šatora za šest osoba u logoru 1. Budući da izgradnja nije dovršena na vrijeme, zatvorenici su početak zime morali provesti u šatorima na otoku koji je poznat po buri, jakom sjeveroistočnom vjetru. U jesen 1942. godine počele su se graditi prve drvene barake, a u studenom postavljeno je 1700 šatora i 500 kreveta u bolnici i ambulanti. Velikom broju zatvorenika nedostajala je zimska odjeća, obuća i pokrivači. U proljeće 1943. započeti su radovi na logoru 3, namijenjenom Židovima iz logora u Kraljevici i drugih mjesta u Dalmaciji.

Luigi Brucchiatti, zapovjednik XII. bojne karabinjera, izvijestio je o prvim dolascima zatvorenika na Rab 1942. godine. U dnevniku zapisuje da je za samo sedam dana u kolovozu u Kamporu zatvoreno više od 4747 osoba. Narednih mjeseci nastavili su dovesti zatvorenike. Navodi i da je u listopadu iste godine zatvoreno 8260 osoba, a u prosincu 2970 osoba.

Međutim, od zime 1942. godine broj zatvorenika na otoku Rabu kontinuirano opada jer je zapovjedništvo II. armije, koje je kontroliralo i nadziralo logor, odlučilo smanjiti njegov obujam i prenamijeniti ga u mjesto za razvrstavanje i tranzit. Ta je odluka donesena zbog poteškoća s dolaskom na lokalitet te dostavom potrebnih namirnica i zaliha. Zbog toga se broj zatvorenika u prosincu 1942. smanjio na 6577 osoba, a u veljači 1943. na 2857 osoba. U studenom 1942. prvo premještanje odnosilo se uglavnom na žene i djecu koji su premješteni u koncentracijski logor Gonars u Sloveniji. Do srpnja 1943. godine oko 2661 Židova bilo je zatočeno na Rabu, a zatim su u kolovozu premješteni u Italiju ili druge pripojene teritorije.

Život u logoru uključivao je nestašice hrane i strašne higijenske uvjete koji su bili uzrok brojnih bolesti i smrti. Glavni uzroci smrti povezani su sa srčanim i respiratornim problemima poput bronhitisa i upale pluća, zatim infekcije, gladovanje i zatajenje organa, uglavnom zbog nedostatka hrane. U ožujku 1943. godine, od 2654 zatvorenika na Rabu, otprilike polovica bila je bolesna: 358 je hospitalizirano, a 851 je bilo smješteno u barake namijenjene pacijentima koji nisu imali nikakve posebne simptome, ali su patili od pothranjenosti. U to vrijeme uprava logora tvrdila je da su životni uvjeti u Kamporu podnošljivi, a za smrt su krivili fizički i psihološki status zatvorenika ili pak njihovu poodmaklu dob.

Do danas nije bilo moguće utvrditi točan broj smrtnih slučajeva u logoru ili raznim bolnicama povezanih s njim. Herman Janež, izravni svjedok koji je bio zatvoren sa svojom obitelji prvo u Kamporu, a zatim u Gonarsu dok je bio dijete, istraživao je logore i uspio napraviti popis imena 1477 preminulih. Vojnoistorijski institut u Beogradu objavio je sljedeće podatke: u logoru je bilo smješteno ukupno 9537 osoba, uključujući 4958 muškaraca, 1296 žena i 1039 djece. Od toga je većina zatvorenika iz Ljubljanske i Riječke pokrajine, a 2244 zatvorenika su Židovi. Broj umrlih je zasigurno veći od 1009, brojke žrtava pokopanih na groblju u Kamporu.

Kapitulacijom Italije 8. rujna 1943. većina talijanskih snaga u logoru, stražari, vojnici, liječnici i medicinske sestre, u žurbi su napustili Rab. To je bila prilika za zatvorenike da organiziraju pobunu. Uspješno su nadvladali stražare koji su ostali te im oduzeli oružje i zalihe hrane. Pobuna se pripremala mjesecima, u tajnosti ju je organizirala skupina od oko 160 zatvorenika. Tada je i preko dvjesto Židova osnovalo Rapski bataljun te su se udružili sa slovenskim i hrvatskim pobunjenicima, koji su u partizanskim redovima formirali četiri vlastita bataljuna. Ta je brigada tada preimenovana u 16. slovensku narodnooslobodilačku Rapsku brigadu. Rapska brigada krenula je 12. i 13. rujna brodom prema kopnu. Pridružili su im se i drugi dobrovoljci, u mnogim slučajevima su to bili bivši zatvorenici spremni na borbu. Ukupan broj pripadnika brigade popeo se na oko 1750 ljudi. Većina ovih slabo obučanih boraca ubrzo se spojila s partizanskim snagama u Sloveniji i Hrvatskoj kako bi nastavili borbu protiv ugnjetavanja.

Slučaj Antona Vratuše (min. 5:40), a svjedočanstva Eve Akerman i Dragice Vajnberger potražite u dijelu "Riječima svjedoka". Sudbinu ostalih zatvorenika u Kamporu teško je pratiti. Većinu Židova koji su ostali u logoru jer su bili preslabi da pobjegnu ili se pridruže brigadama, Nijemci su zarobili i odveli prvo u koncentracijski logor Risiera di San Sabba, a zatim u Auschwitz. Neki bivši zatvorenici su se nakon rata doselili prvo u Italiju, a zatim su otišli na druge kontinente, uglavnom u Južnu Ameriku.

Spomen-groblje Kampor

Spomen-groblje Kampor projektirao je slovenski arhitekt Edvard Ravnikar u periodu između 1952. i 1953. godine. Memorijalni kompleks izgrađen je na mjestu neformalnog groblja gdje su pokopani zatvorenici, a služilo je i kao ratno groblje, ali i službeni spomenik. Društvo slovenskih vojnika, skupina partizanskih veterana, prvi put se obratilo Edvardu Ravnikaru 1952. godine s idejom o izgradnji memorijalnog kompleksa. Namjera im je bila obilježiti desetu godišnjicu oslobođenja koncentracijskog logora i osnutka Rapske brigade. Početni prijedlog za spomen-groblje uključivao je prikupljanje razasutih ljudskih ostataka iz neuređenih grobova koji su se nalazili oko bivšeg koncentracijskog logora te njihovo objedinjavanje u monumentalnoj kosturnici. Ravnikar je ovu ideju usmjerio prema evokativnijem konceptu: groblje kao formalizirani krajolik s ulaznom platformom, silaznim putem, paralelno poredanim grobovima, nekolicinom apstraktnih obeliska, nizom vanjskih prostorija, nekoliko paraboličnih struktura te mauzolejem. William J. R. Curtis djelo je protumačio kao sublimaciju strašne prošlosti tog mjesta koje ujedno može i iznova dočarati njegove strahote te piše: „... paralelno poredane kamene nadgrobne ploče aludiraju na pukovnijske redove šatora ili koliba, dok ovalni metalni diskovi postavljeni na drške iznad svakog pojedinačnog groba u kolektivnom okviru podsjećaju na identifikacijske oznake koje su zatvorenici morali nositi. Konstrukcija uz ulaz, posebice na vanjskoj fasadi, ima izrazito utvrđen izgled, nešto nalik bunkeru... U svom projektu, Ravnikar kao da oscilira između tame i svjetlosti, očaja i nade, ograđivanja i otvaranja. Snaga njegovih oblika dijelom se oslanja na napetost u međusobnom poigravanju između sadašnje ljepote i prošlog zla“.

Činjenica da je kompleks namijenjen sjećanju na žrtve Kampora dijelom izgrađen zahvaljujući prisilnom radu jugoslavenskih političkih zatvorenika koji su bili zatvoreni na susjednom otoku je vrlo problematična. Goli Otok bio je pust i stjenovit otok koji se koristio kao zatvor za političke protivnike, uglavnom komuniste za koje se smatralo da ne podržavaju Titovo odvajanje Jugoslavije od sovjetskog bloka. Dio kamenja korištenog u memorijalnom kompleksu zatvorenici su dopremali s Golog otoka u uvjetima teškog rada i ekstremnih temperatura. U ovom kontekstu posebno su kontradiktorne životne priče Alfreda Pala (<https://zbl.lzmk.hr/?p=1516>) i drugih, koji su bili zatvorenici u Kamporu, a zatim su kao zatvorenici na Golom otoku bili prisiljeni da sudjeluju u iskopavanju i izgradnji memorijalnog kompleksa za žrtve koncentracijskog logora.

Danas, na vikend koji je datumom najbliži 11. rujnu, obljetnici oslobođenja logora, memorijalni kompleks posjećuju predstavnici hrvatskih i slovenskih vlasti, predstavnici općina, antifašističkih udruga i udruga preživjelih, studenti te šira javnost. Tijekom komemoracije odabrani predstavnici prinose cvjetne vijence i pale svijeće, preživjeli prenose svoje priče mlađim generacijama, a organiziraju se i kulturni i glazbeni programi s ciljem sjećanja na žrtve logora.

Riječima svjedoka

Herman Janež - interniran u Kamporu s obitelji kad je bio dijete, prisjetio se: „U svakom je ratu dijete najveća žrtva jer ne razumije što je rat, nije mu nikako pridonijelo, ali pati jednako kao i odrasla osoba. Primjer takve patnje je fašistički koncentracijski logor Kampor. Znae što djetetu znači toplina. Rab je otok s najviše sunčanih dana. Kad su Talijani početkom lipnja 1942. odlučili u Kamporu postaviti logor za 16 000 ljudi, do kolovoza je već sve bilo puno. Nakon toga počeli su uništavati biljke koje su se nalazile uz žičanu ogradu. A kada su počeli uništavati polja, ljudi su izgubili svaku nadu da će ikad napustiti otok i vratiti se kući. U to su vrijeme temperature još uvijek bile visoke. Na otoku je bilo 376 izvora, žene i djeca nisu mogli shvatiti da nigdje ne mogu dobiti kap vode, a patili su od nesnosne gladi i žeđi. “

Ivan Zbašnik - rođen u Kamporu, upisan je u matičnu knjigu rođenih 1960-ih, do tada službeno nije postojao. "Majka mi je govorila da su bili toliko gladni da su skupljali uši s mrtvih i jeli ih. Teško mi je kada slušam neke stvari, kada pričam unucima kako poslije rata nije bilo hrane, da je puno sela spaljeno. Namjeravali su naseliti talijansko stanovništvo u okolici Čabra, otkuda je i većina zatvorenika. “

logor zatvoren 1943. godine, pridružila se partizanima i radila kao medicinska sestra. Prisjeća se: "Kratko smo bili tamo (Kraljevica) i onda su nas sve strpali na brod i odveli na Rab. I tako smo završili u tom logoru na Rabu. Bio je to velik logor, s jedne strane bili su Slovenci, s njima nismo imali nikakvih kontakata, znam samo da su bili s druge strane, a ja sam bila u židovskom logoru. Život na Rabu nekako mi je ispario iz sjećanja, sjećam se samo smiješnih stvari, da je u tim barakama bilo toliko stjenica, da je to bilo nezamislivo, bilo je i štakora i miševa, ali nam to na kraju uopće više nije ni smetalo, bilo nam je sasvim svejedno. Zatim je došla '43 ... Na Rabu je bila skupina mladih ljudi koji su se potajno organizirali, samo su oni znali što će poduzeti kada padne Italija. Već su formirali bataljun i zarobili zapovjednika logora, bio je to neki talijanski general, i likvidirali ga, provalili su kroz kapiju i pobjegli. I tako smo i mi izašli na glavna vrata."

Dragica Vajnberger - rođena u Zagrebu u židovskoj obitelji, internirana je u logore u Kraljevici i Kamporu. Pridružila se partizanima nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. godine. "Bili smo tamo (Kampor) do kapitulacije Italije. Razboljela sam se neposredno prije toga, mislili su da imam tifus budući da sam imala visoku temperaturu pa su me odveli u bolnicu na Rabu. Ispostavilo se da to nije bio tifus već malarija. Jedne noći čula sam glasno komešanje vani, ispalo je da se Talijani povlače. Samo su otišli i ostavili sve iza sebe, logor je ostao bez stražara, bolnica bez osoblja, samo su otišli... Jedinice su se pripremale za odlazak u partizane. Ljudi su u skupinama napuštali otok, mnogi su ubijeni jer je njemačka ofenziva u Dalmaciji već bila započela, neke skupine naišle su na Nijemce koji su ih pokosili."

Video priča o logoru Kampor

Zavod Apis u suradnji s *Documentom* uz podršku Zaklade EVZ pripremio je video priču o logoru Kampor na pet jezika kako bi informacije bile dostupne posjetiteljima Spomen groblja. Autorice i suradnice kao i nadležne institucije željele bi dopuniti info ploču QR kodovima priča. Posjetitelji i posjetiteljice bi pomoću mobilnih telefona i aplikacija za čitanje kodova, brzo pristupili video pričama.

Ostale četiri video priče dostupne su na slovenskom, engleskom, njemačkom i talijanskom jeziku. Svaka priča ima svoj kod. Dostupne su na lokacijama stradanja. Za što veću dostupnost objavljujemo ih i na internetu.

(SLO)

(ENG)

(GER)

(ITA)

